

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ НАСЕЛЕННЯ

Розкрито аспекти дослідження життєвого рівня населення регіону. Проаналізовано підходи до оцінки цього рівня на основі поєднання аналізу умов для підвищення життєвого рівня, наявних ресурсів та міри задоволення основних потреб населення.

The aspects of life standard research of population in a region are exposed. The ways are analysed concerning the estimation of this level based on the combination of analysis of terms for the increase of life standard, present resources and measure of satisfaction of basic population necessities.

Ключові слова: життєвий рівень, умови для підвищення життєвого рівня, ресурси домогосподарств, потреба, прогноз життєвого рівня.

Key words: life level, conditions of life rising, resources of households, the need, life level prognosis.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Однією з найгостріших соціально-економічних проблем, зумовлених трансформаційними процесами в економіці України, є низький рівень життя населення. Адаже з переходом до ринкових відносин виникла низка глибоких проблем, що призвели до соціального напруження в суспільстві. Зокрема, соціальні негаразди, поширення бідності, майнове розшарування, зростання безробіття – все це причини і складові зниження загального рівня життя населення. Його підвищення є головним завданням не тільки нашої країни, а й будь-якого іншого прогресивного суспільства.

В умовах зміни суспільних відносин і процесів, а також тенденцій старіння та депопуляції населення стає найдефіцитнішим ресурсом. Відповідно рівень і якість життя людей набувають дедалі більшої ваги при визначенні соціально-економічного розвитку як країни в цілому, так і конкретного регіону зокрема.

Пошук кращих шляхів суспільного розвитку актуалізує дослідницький інтерес до цієї проблематики. Потреба суспільства в здоровому і високоосвіченому новому поколінні, створенні повноцінних умов життя посилює практичну важливість завдань із збереження й поліпшення якісних характеристик життя населення.

Аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми. Серед українських дослідників питаннями життєвого рівня населення нині займаються О. Богуцький, О. Власюк, Т. Заяць, Е. Лібанова, В. Мандибура, С. Пирожков, А. Ревенко, Ю. Сасенко, Л. Черенько та інші. Проте більшість досліджень присвячені окремим аспектам життєвого рівня або оцінкам на рівні країни та міжрегіональним порівнянням. При цьому мало уваги приділено дослідженням рівня життя населення окремих регіонів.

Проте вивчення такого багатопланового поняття як рівень життя досі потребує поглиблення теоретико-методологічної бази, адже саме визначення даного поняття нерідко відрізняється; актуальним є і питання розмежування понять “рівень” та “якість життя”.

Метою статті є виявлення підходів для визначення закономірностей формування життєвого рівня населення регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рівень життя – складне і багатопланове поняття, що об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини в суспільстві. Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, яка не лише характеризує матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період. Ця категорія не є новою, її тривалий час досліджували у зарубіжних та вітчизняних наукових колах. Суть рівня життя населення визначали відповідно до завдань досліджень, що значно вплинуло на відмінності у його тлумаченні та способах вимірювання [2, с. 9].

Проте низка аспектів проблеми оцінки рівня та способу життя населення потребують подальшого теоретичного обґрунтування. Серед таких слід назвати: розмежування понять “рівень”, “якість” та “спосіб” життя населення; розроблення методик оцінки рівня та способу життя населення регіонів; аналіз впливу способу на рівень життя населення.

Визначення рівня життя суттєво впливає на характер дослідження і залежить від того, що ми розуміємо під життєвими стандартами. Світова економічна наука набула у вивченні цієї проблеми значного досвіду. Термінологічна база вітчизняних і зарубіжних досліджень поряд із поняттям “рівень життя” охоплює такі категорії, як “матеріальне становище”, “матеріальний добробут”, “спосіб життя”, “стиль життя”, “якість життя”, “добробут”, “комфортність життя”. Країни перехідної економіки, дотримуючись спільної ідеології людського розвитку, пішли різними шляхами в аналізі проблеми рівня та якості життя, що пояснюється як особливістю розвитку соціально-економічних процесів, так і традиціями наукових досліджень.

Ідеї концепції якості життя були розвинуті в концепції людського розвитку. Основні положення останньої полягають у тому, що головною цінністю суспільного розвитку визнається людина, а не зростання національного багатства. Важливим і головним принципом концепції є не постійна допомога малозабезпеченим верствам та країнам, а стимулювання розвитку людського потенціалу, підвищення його ролі в суспільстві, розширення можливостей вибору способу життя з повною відповідальністю за ухвалені рішення. Тобто, пріоритетним стає добробут не країни чи регіону, а окремих людей, якість трудового потенціалу і його розвиток. Якість та рівень життя – поняття надзвичайно складні, інтегровані, які можна вивчати лише на міждисциплінарному рівні та зусиллями багатьох наук.

Водночас не можна заперечувати, що будь-які стратегії і плани розвитку країн та регіонів мають на меті лише одне – поліпшення якості життя населення. Різними залишаються тільки шляхи забезпечення цієї якості та високого рівня життя.

Сучасна регіональна економіка покликана роз'яснити, чому ж ми маємо такі відмінності в розвитку окремих регіонів країни, які складові в яких регіонах є вирішальними або пріоритетними у формуванні високого рівня життя населення.

При дослідженні та вирішенні різних соціально-економічних проблем використовують різні тлумачення рівня життя, й пов'язано це з тим, що поняття “рівень життя” є складним і багатограним.

Рівень життя – складна комплексна соціально-економічна категорія, що виражає ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Він складається з багатьох компонентів. Це і розмір реальних доходів населення, і рівень споживання населенням матеріальних благ та послуг, і забезпеченість людей

упорядкованим житлом, і, нарешті, підвищення освіченості, ступінь розвитку медичного та культурно-побутового обслуговування громадян, стан природного середовища, в якому вони проживають [2, с. 67].

Особисті потреби є однією з вихідних категорій у процесі аналізу життєвого рівня, які вирізняють особистість від інших у плані фізичному, інтелектуальному та соціальному. Джерелом їх задоволення – доходи населення [3, с. 16].

В. О. Мандибуря рівень життя у широкому розумінні вважає "...сукупністю відносин та умов, що визначають життя, працю, побут й інтелектуально-культурний розвиток людей, характеризують досягнутий у суспільстві за певний проміжок часу ступінь задоволення різноманітних потреб населення (не лише фізичних, а й соціальних, інтелектуальних, духовних), а також визначають та оцінюють реальні економічні джерела і соціально-правові гарантії забезпечення життєдіяльності населення" [4, с. 6]. На думку дослідника, ця категорія є відносною, оскільки залежить не тільки від рівня реальних доходів та споживання, а й від міри розвиненості потреб. Тобто, визнається динамічність рівня життя. Також зазначено, що рівень життя є багаторівневою категорією, має певну структуру, в якій виділяють три основних рівні: інтегрований, соціально-диференційований та особисто-персоніфікований.

Найзагальнішим визначенням може бути дефініція рівня та якості життя населення як поняття, що в порівняльній у просторі й часі формі відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, охарактеризувати котре можна як за суб'єктивною самооцінкою населенням рівня задоволеності власним життям, так і за об'єктивними показниками відповідності умов життєдіяльності певним життєвим стандартам.

У сучасних умовах ринкової економіки питання вивчення життєвого рівня населення особливо активізувалось як з огляду на нинішню наявність загально низьких стандартів життя в країні з високим ступенем розшарування суспільства й значними масштабами бідності, так і з урахуванням зміни суспільних поглядів на проблему матеріального добробуту населення. Проблема низького життєвого рівня посилюється регіональною диференціацією за стандартами життя внаслідок нерівномірного розвитку регіонів та неоднакових стартових можливостей, що склалися ще до початку реформ.

Особливість дослідження рівня життя населення в Україні пояснюється неоднозначністю змін у соціально-економічному розвитку впродовж останніх років та неможливістю застосування старих методологічних підходів до дослідження, використовуваних за радянських часів, а також зарубіжних, які характеризують цінності суспільства з розвинутою ринковою економікою. На перший план сучасні проблеми збалансованого розвитку регіонів висувають завдання виміру реально досягнутого рівня життя населення регіонів з метою встановлення економічних закономірностей його формування. За наявності значної кількості наукових розробок стосовно окремих аспектів життєвого рівня нема комплексних досліджень, особливо щодо оцінок на регіональному рівні.

Сучасний етап досліджень потребує першочергового розроблення методико-методологічних підходів до комплексної оцінки та прогнозування життєвого рівня населення регіону, які враховували б загальні закономірності соціально-економічного розвитку країни та специфічні умови розвитку областей.

Рівень життя населення є показником, що не лише характеризує матеріальний добробут окремої особи, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний проміжок часу.

За сучасних умов розвитку України рівень життя доцільно трактувати як динамічну соціально-економічну категорію, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток, є наслідком індивідуальних дій особи та впливу створених суспільних умов і позначається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку.

Також за наявності значної кількості досліджень життєвого рівня населення в Україні нема методологічної бази для комплексної оцінки на регіональному рівні. Сьогодні створена методологічна база для міжрегіональних порівнянь складових життєвого рівня на основі індексів людського розвитку, але не розроблені підходи до аналізу закономірностей формування життєвого рівня в окремому регіоні.

При оцінці та прогнозуванні життєвого рівня населення варто використовувати системний підхід, відповідно до якого регіон є невід'ємною складовою країни, а життєвий рівень формується під впливом як загальнодержавних, так і регіональних чинників.

Методологічні підходи до дослідження життєвого рівня базовані на принципі комплексності й поєднують три аспекти: аналіз умов для підвищення життєвого рівня населення, оцінку наявних для цього ресурсів у населення та вимірювання ступеня задоволення основних потреб населення.

Наприклад, життєвий рівень населення Тернопільської області визначається не тільки умовами розвитку області, а й рівнем соціально-економічного розвитку країни. По-перше, окремі суспільні сфери (освітня, медична, культури та відпочинку) розвивається за рахунок перерозподілу бюджетних коштів. По-друге, рівень доходів і матеріального забезпечення населення залежить від успішного державного розвитку.

Наявні ресурси населення демонструють фактично досягнутий рівень матеріального забезпечення. Оцінювати такі ресурси доцільно у взаємозв'язку з аналізом напрямків витрачання, що служать індикаторами життєвого рівня. За умов стрімких динамічних зрушень такий підхід дає змогу простежити реальні зміни життєвого рівня населення регіону.

Особливістю дослідження є закладання цінностей суспільства з розвинутою ринковою економікою, рівня якого Україна прагне досягти в своєму розвитку. Основна цінність – людина з її потребами, і при цьому слід враховувати наступні аспекти:

– умови для підвищення життєвого рівня – дослідження має охоплювати показники, що характеризують як загальний розвиток регіону порівняно із середньо українським, так і розвиток окремих суспільних сфер, у яких задовольняють конкретні життєві потреби;

– ресурси для задоволення потреб населення – аналізують ресурси на рівні домогосподарств із одночасним вивченням напрямків їх витрачання, що дає змогу найповніше простежити тенденції змін життєвого рівня за динамічних зрушень. Враховують відмінності показників різних типів поселень;

– рівень задоволення потреб населення – у харчуванні, в товарах тривалого використання, в одержанні освіти, підтриманні здоров'я, забезпеченості житлом, що пояснюється першочерговістю цих потреб.

Економічне зростання створило певні передумови для збільшення реальних доходів громадян України та її регіонів, проте несуттєво позначилося на розвитку основних суспільних сфер, що формують регіональні й загальнодержавні умови для підвищення життєвого рівня населення.

За часів незалежності, наприклад, у Тернопільській області сфера охорони здоров'я зазнала суттєвого зменшення обсягів фінансування, що спричинило кризу в ній та негативно позначилося на якості послуг. Одним з основних завдань соціального та економічного розвитку області нині й на майбутнє залишається зміцнення здоров'я населення, здійснення ефективної демографічної політики, реалізація заходів щодо збільшення тривалості життя і трудової активності громадян. Стан сфери культури, мистецтв та відпочинку свідчить про її занепад, передусім різке погіршення становища в сільській місцевості. У 2011 р. послугами туристичних організацій для змістовного дозвілля скористалися тільки 18,2 тис. осіб, із них майже 7,0 тис. дітей, які подорожували територією області й за її межами [1, с. 224]. Дещо кращим є розвиток освітньої сфери. У 2011/12 навчальному році в області працювали 879 загальноосвітніх навчальних закладів, у яких навчалися 113,0 тис. учнів. Серед змін у структурі загальноосвітніх навчальних закладів варто відзначити розширення мережі закладів нового типу – гімназій, ліцеїв, колегіумів, навчально-виховних комплексів. Також до позитивних змін слід віднести зменшення кількості учнів, які навчалися в другу зміну.

Кваліфікованих робітників у 2011/12 навчальному році готували 24 професійно-технічні заклади, в них здобували професію 12,6 тис. осіб.

У 20 вищих навчальних закладах усіх рівнів акредитації в 2011/12 навчальному році навчалось 49,7 тис. студентів, що на 9,5% менше, ніж у попередньому навчальному році. Майже з кожним роком збільшується кількість студентів, зарахованих до вищих навчальних закладів для навчання на платній основі. Зокрема, у 2011/12 навчальному році питома вага студентів, зарахованих до вищих навчальних закладів для навчання за рахунок фізичних та юридичних осіб, порівняно з попереднім роком зросла і становила 58% [1, с. 171].

Гострі проблеми назріли в житловій сфері. Так, на 1 січня 2012 р. житловий фонд області становив 25,5 млн. кв. м загальної площі, з якого 40,5% – житловий фонд міських поселень. Частка приватного житлового фонду в загальному його обсязі дорівнювала 97,5%, комунального – 1,5%, державного – 1,0%. На кожного жителя області припадало в середньому 23,1 кв. м загальної площі. Одному міському мешканцеві належало в середньому 21,7 кв. м загальної площі житла, на одного сільського – 24,3 кв. м. За станом на 1 січня 2012 р. 18,6 тис. сімей перебували на квартирному обліку для отримання житла і поліпшення житлових умов [1, с. 147]. Темпи введення нового житла не можуть задовольнити потреби населення, що спричиняє високу вартість житла та низьку його доступність.

Надзвичайно гострою є проблема поширення соціально-небезпечних хвороб, а саме: туберкульозу, венеричних, ВІЛ та СНІД, розладів психіки і поведінки внаслідок уживання психоактивних речовин. Тому соціальне середовище нині характерне надто високими рівнями згаданих хвороб, збільшенням смертності через нещасні випадки, отруєння і травми, високий рівень злочинності. Такий аналіз умов свідчить про кризовий стан розвитку більшості суспільних сфер. Суттєві зміни в цих сферах неможливі без довготривалого та комплексного реформування.

Складовою аналізу є вивчення ресурсів та витрат домогосподарств, що створюють матеріальну основу задоволення життєвих потреб населення. У Тернопільській області, за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств, вони задовольняють свої потреби за рахунок ресурсів із різних джерел. Середньомісячні сукупні ресурси одного домогосподарства Тернопільщини у 2011 р. збільшилися на 18% порівняно з 2010 р. і становили 3651 грн. Сукупні доходи одного члена домогосподарства дорівнювали в середньому 1238 грн. за місяць [1, с.

91]. У структурі доходів переважала частка грошових, основними джерелами яких є оплата праці та пенсійні надходження. Традиційно вищі доходи в міській місцевості.

Рівень задоволення потреби в загальноосвітніх послугах залежить від їх якості, що зумовлюється насамперед кадровим потенціалом. Гострою залишається проблема забезпечення певними категоріями вчителів, не вистачає кадрів у сільській місцевості. Наслідком таких тенденцій є надмірне суміщення посад, робота персоналу в пенсійному віці.

Об'єктивну оцінку досягнутого життєвого рівня доцільно доповнити суб'єктивними дослідженнями. Доступність освіти та медицини залишається низькою. Більшість людей у сільській місцевості не бачать суттєвих змін у розвитку свого населеного пункту, а рівень задоволення їх потреб є нижчим, аніж у міського населення.

Таким чином, економічне зростання в країні та поліпшення макроекономічних показників у регіонах не забезпечили достатніх передумов для стійкого зростання життєвого рівня населення. Більшість суспільних сфер перебувають у кризовому стані й потребують рішень не тільки регіональних, а й загальнодержавних органів влади. Основні потреби населення задовольняються незадовільно. Усе це свідчить про низький життєвий рівень населення будь-якого регіону та невтішні перспективи його зростання порівняно із становищем загалом у країні.

Висновки. Аналіз досліджень життєвого рівня населення дає змогу сформулювати таке розуміння поняття: цей рівень – динамічна соціально-економічна категорія, що характеризує міру задоволення духовних і матеріальних потреб населення та їх постійний розвиток, а також відображається як на якісних характеристиках життєдіяльності окремої особи, так і на ступені державного розвитку.

Методологічні підходи дослідження життєвого рівня населення регіону мають базуватися на принципі комплексності та поєднувати три основні оцінки: загальнодержавні й регіональні умови для підвищення життєвого рівня; наявні ресурси домогосподарств; міру задоволення зростаючих потреб населення.

Література

1. *Діти, жінки та сім'я в області: статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області.* – Тернопіль, 2012. – 310 с.
2. *Державна регіональна політика [Електронний ресурс]:* http://search.ligazakon.ua/l_nav_doc2.nsf/vWWWGroupParam1/topical_text!OpenDocument&id=OL060177&vkey=1170.
3. *Рівень життя населення України [Електронний ресурс]:* http://www.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/06-3.pdf.
4. *Рівень життя населення України / За ред. Л. М. Черенько.* – Київ: Консультант, 2006. – 428 с.
5. *Соціальні індикатори рівня життя населення: статистичний збірник / Головне управління статистики у Тернопільській області.* – Тернопіль, 2011. – 207 с.